

John C. Chapman i Robert Shiel: Social Change and Land Use in Prehistoric Dalmatia. *Proceedings of the Prehistoric Society* 59, 1993: 61-104.

Recenzija

Book review

Primljeno: 1995.06.10.

Received:

Stašo Forenbaher
Department of Anthropology
Southern Methodist University
Dallas, TX 75275-0336

Prirodni okoliš istočne obale Jadrana postavlja pred istraživača prapovijesti niz metodoloških problema svojstvenih tom području. Podizanjem razine mora početkom holocena potopljeni su niži dijelovi dolina, možda najznačajniji dio krajolika za kasnopaleolitičko i epipaleolitičko stanovništvo. Tijekom posljednjih nekoliko tisućljeća, viši dijelovi reljefa izloženi su intenzivnoj eroziji, dok su doline, privlačne ranim zemljoradnicima, zasute erozionim materijalom. Mnoga arheološka nalazišta danas su sakrivena pod morem ili ispod nekoliko metara aluvijalnog nanosa, dok je od većine preostalih sačuvana samo površinska koncentracija istrošenih artefakata. Izuzmemo li pećine, višeslojna nalazišta s dobro očuvanim pokretnim i nepokretnim materijalom vrlo su rijetka. Takva, prirodnim tokovima i ljudskim djelovanjem izmijenjena slika naseljavanja, odnosno njezin odraz u trošnim ostacima pokretnih i nepokretnih artefakata, građom je projekta "Dalmacija za holocena".¹

Podrobna razrada složenih metodoloških i praktičnih problema vezanih uz taj projekt (prije svega na razini sustavnog terenskog pregleda), kao i iznošenje pojedinih kategorija prikupljenih podataka, tema je većeg broja radova objavljenih tijekom proteklih desetak godina, većinom u stranim, te ponešto i u domaćim stručnim publikacijama. Očekujemo da će monografija posvećena projektu donijeti još mnoštvo novih podataka o arheologiji i prirodnom okolišu sjeverne Dalmacije.²

Projekt "Dalmacija za holocena" zamišljen je kao multidisciplinarni, integrirani znanstveni pothvat, usmjeren objašnjenju općih trendova promjena u naseljavanju, gospodarstvu i društvenoj strukturi sjeverne Dalmacije

tijekom posljednjih dvanaest tisućljeća. Podaci neophodni za provjeru objasnidbenih modela prikupljeni su sustavnim terenskim pregledom i iskopavanjem ograničenog broja ključnih nalazišta, te uključuju, uz arheološke podatke, i podatke o prirodnoj okolini.

Neposredni rezultati projekta su, između ostalog: prvi (i za sada jedini) statistički valjani uzorak arheoloških nalazišta svih vrsta i razdoblja za jedno veće geografsko područje na istočnom Jadranu;³ vrlo značajan dodatak postojećim arheozoološkim i arheobotaničkim uzorcima (kosti domaćih i divljih životinja, te sjemenke i koštice divljeg i kulturnog bilja, iz sigurnih konteksta pojedinih vremenskih razdoblja); važan doprinos apsolutnoj kronologiji, putem prvih C-14 datuma za istočnojadranski eneolitik, te dodatnih datuma za rani neolitik; te, konačno, iscrpna karta prirodnog okoliša, s naročitim naglaskom na kategorije tla, kao i podaci o promjenama okoliša tijekom holocena.

U svojem najnovijem radu proizašlom iz projekta "Dalmacija za holocena", J. Chapman i R. Shiel ne zaustavljaju se na iznošenju empirijskih podataka, niti na rekonstrukciji izdvojenih dijelova prirodne okoline ili gospodarstva, već prelaze na izgradnju i provjeru modela kojima je svrha objasniti promjene u naseljavanju, gospodarstvu i društvenom ustroju. Njihov hipotetičko-deduktivni pristup, svojstven velikom dijelu angloameričke arheologije, polazi od izgradnje objasnidbenih modela na temelju općenitih postavaka antropološke teorije. Sljedeći je korak predviđanje arheoloških tragova koji iz tih modela proizlaze. Modele konačno valja provjeriti usporedbom očekivanih i postojećih arheoloških tragova, pri čemu

¹ U originalu: "Neothermal Dalmatia". Neothermal i holocen pojmovi su za isto geološko razdoblje u dva različita terminološka sustava: v. ANTEVS, E: Geochronology of the Deglacial and Neothermal Ages. *Journal of Geology* 61, 1953, 195-230.

² Izlazak iz tiska te dugo odlagane publikacije očekuje se potkraj 1995, u izdanju Society of Antiquaries of London.

³ Terenski pregled Starigradskog polja na otoku Hvaru bio je intenzivniji, ali je pokrio znatno manju i, s obzirom na raznolikost prirodne okoline, znatno homogeniju površinu.

moćnost uvjerljive provjere u velikoj mjeri ovisi o postojanju pouzdanih kvantitativnih podataka.

Chapman i Shiel predlažu četiri modela za objašnjenje općih trendova promjena od ranog neolitika do vremena rimske vlasti. Prvi od njih, "model mogućnosti uporabe zemljišta", povezuje dugoročne promjene u naseljavanju s promjenama prirodnog okoliša. Tom je modelu posvećeno najviše prostora, vjerojatno i stoga što je relevantna građa, kako za njegovu izgradnju tako i za provjeru, razmjerno najbogatija i najprimjernija svrsi. Ukupno vremensko razdoblje podijeljeno je ugrubo na četiri dijela: neolitik-eneolitik, brončano doba, željezno doba, te doba rimske vlasti. Na temelju paleoklimatskih i paleobotaničkih podataka, podataka o eroziji, aluvijaciji i promjenama morske razine, te podataka o gospodarskim promjenama (uvođenju novih vrsta kulturnog bilja i unaprijeđenju tehnologije obrade zemlje) rekonstruiran je krajolik u svakom od navedenih razdoblja, pri čemu je posebna pažnja posvećena rasporedu i gospodarskoj uporabljivosti pojedinih kategorija tla. Na temelju te rekonstrukcije autori predviđaju raspored naseljavanja za svako pojedino razdoblje, pod pretpostavkom da će ono biti najgušće tamo gdje u određenom trenutku prevladavaju gospodarski najprivlačnija tla. Provjera modela putem postojećih arheoloških tragova pokazuje da se raspored i gustoća nalazišta zabilježenih terenskim pregledom dobro podudaraju s predviđanjima u svim razdobljima.

Nekoliko jednostavnih statističkih testova i dijagrama učinilo bi ovu provjeru još uvjerljivijom, što je ujedno moj jedini prigovor inače primjerno provedenom postupku. No i bez njih, "model mogućnosti uporabe zemljišta" jasno iskazuje povezanost između promjena okoline i dugotrajnih promjena u naseljavanju. To međutim ne znači da je prirodna okolina jedini "prvobitni pokretač" kulturnih promjena, a da tako ne smatraju niti autori očito je iz rasprave o preostalim modelima. Ostaje valjana i stara teza o pomaku na povišene položaje zbog obrambenih razloga, u razdobljima društvenog raslojavanja i političke nestabilnosti (za brončano i željezno doba), te povratku u niže predjele s nastupom razmjernosti sigurnosti (nakon uvođenja centralizirane rimske vlasti). Uočene promjene u naseljavanju posljedica su zajedničkog djelovanja obaju navedenih, te po svojoj prilici, još niza drugih čimbenika.

Obrazlažući sljedeća dva modela autori su se pozabavili pitanjem zemljoposjeda. Prvi od njih, "model cikličke intenzifikacije i deintenzifikacije", preuzet od J. Bintliffa,⁴ polazi od pretpostavke da se bogatstvo, društveni status i politička moć zasnivaju na privatnom posjedovanju zemljišta. Jačanje i slabljenje društvene elite bit će, prema tome, popraćeno kolebanjima u intenzitetu uporabe zemljišta, te u rasporedu i osobinama naselja. Kao i u prethodnom slučaju, autori iz modela izvode niz arheoloških

očekivanja. No, dok podaci o naseljavanju ukazuju na cikličko kolebanje (slabija naseljenost za neolitika, željeznog doba i srednjeg vijeka, te povećana za brončanog doba i rimskog razdoblja), preostala izvedena očekivanja (intenzifikacija zemljoradnje, centralizacija naselja) uglavnom ne prate ta kolebanja. Zaključak je da, sudeći po raspoloživim arheološkim podacima, ovaj model treba odbaciti.

Rasprava o zemljoposjedu nastavlja se kroz "model zadružnog posjedovanja". Autori prilagođuju arheološkim prilikama u sjevernoj Dalmaciji model što ga je A. Fleming⁵ izgradio kako bi objasnio porijeklo i promjene pretpovijesnih zemljišnih podjela sačuvanih u nekim dijelovima Engleske. Za razliku od Bintliffovog modela cikličkih kolebanja, Flemingov model predviđa postepenu, usmjerenu promjenu od zadružnog zemljoposjeda i rada prema privatnom zemljoposjedu i centraliziranoj organizaciji rada.

Razrada ovog modela provedena je manje uspješno od prethodnih. Problemi nastupaju već s izvođenjem arheoloških očekivanja. Neka od njih nisu jednoznačna, dovoljno čvrsta ili arheološki ustanovljiva. Kao primjer za prvo navodim inače vrlo korisne i pažljivo provedene procjene rada potrebnog za izgradnju pojedinih ogradnih zidova, gomila i gradina. One pokazuju da su svi ti objekti, osim onih najvećih s kraja željeznog doba, mogli biti izgrađeni zadružnim radom manjih, nezavisnih skupina ljudi. To međutim ne osporava mogućnost centralno organizirane izgradnje. Provjera modela otežana je zbog toga što su vrlo slabo sačuvane ključne kategorije spomenika, napose podjele zemljišta: tek se osam ogradnih zidova moglo s razmjernom sigurnošću pripisati svim razdobljima prapovijesti zajedno. Posezanje za povijesnim i etnografskim izvorima donosi nešto podataka relevantnih za rimsko razdoblje i, posredno, za sam kraj prapovijesti, ali nas glede ranijih razdoblja ostavlja u mraku. Stoga se doima preuranjenim zaključak autora kako arheološki tragovi čvrsto podupiru "model zadružnog posjedovanja".

Posljednji od četiri modela, "model poprišta društvene moći", uvodi niz novih pojmova i elemenata koje standardna angloamerička "arheologija procesa", temeljena na principima racionalnog pozitivizma i hipotetičko-deduktivnoj metodi, smatra van dosega metodologije prapovijesne arheologije, ili naprosto irelevantnim. Nasuprot tome, pojedinac kao sudionik društvenih procesa u prošlosti, te višestruka simbolička značenja artefakata i krajolika, samo su dvije od tema omiljenih u različitim "post-procesualističkim" teoretskim strujanjima, nastalima tijekom posljednjih petnaestak godina kao reakcija na "novu arheologiju", odnosno "arheologiju procesa". Zajedničko im je obilježje žestoka i, često, opravdana kritika ustaljenih postupaka, ali i razmjerno slab uspjeh u rješavanju upravo

⁴ BINTLIFF, J. L.: Settlement Patterns, Land Tenure and Social Structure: a Diachronic Model. *Ranking, Resources and Exchange*, urednici: Renfrew, C. i S. Shennan. Cambridge: Cambridge University Press, 1982, 106-111.

⁵ FLEMING, A.: Land Tenure, Productivity and Field Systems. *Beyond Domestication in Prehistoric Europe*, urednici: Barker, G. i C. Gamble. London: Academic Press, 1985, 129-146.

⁶ MANN, M.: *The Sources of Social Power. Vol. 1: A History of Power from the Beginning to A. D. 1760*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

tih istih arheoloških problema oko kojih se vode polemike.

“*Model poprišta društvene moći*” temelji se na socijalnoj teoriji povjesničara i sociologa M. Manna.⁶ Prema Mannu, društva se sastoje od višestrukih preklapajućih i presjecajućih sociopolitičkih mreža moći. Njihova struktura i povijest ishod su interakcije četiriju “izvora društvene moći”: ideoloških, gospodarskih, vojnih i političkih odnosa. Poprište društvene moći, prema Chapmanu i Shielu, prostor je sjedinjavanja mjestu specifičnih funkcija i značenja s pojedincima koji posjeduju znanje i moć da obavljaju mjestu specifične aktivnosti. Stvaranje novih poprišta moći vezano je uz razvoj društvenih suprotnosti, te je znakom temeljnih društvenih promjena.

Autori razmatraju tri najznačajnije epizode “posezanja društvene moći” u sjevernodalmatinski krajolik: početak zemljoradnje, njezino intenziviranje za brončanog doba, te uključenje Dalmacije u Rimsko carstvo. Promatrajući krajolik kao “vizualnu ideologiju”,⁷ oni vide gomile, gradine, rimske ceste, akvedukte i centurijaciju zemljišta

kao nositelje simboličkih značenja nabijene ideološkom snagom. Pri tom, međutim, ne predlažu provjerljive hipoteze, već se ograničuju na izlaganje jednog od “mogućih scenarija” koji se u većini svojih detalja ne može verificirati arheološkim materijalom.

Vrijednost empirijskih podataka prikupljenih projektom “Dalmacija za holocena” neporeciva je. Osim sveobuhvatnog objavljivanja, ti podaci zahtijevaju i općenito objašnjenje. Chapman i Shiel učinili su značajan korak ne ograničivši se samo na raspravu o tome kada se i kako u sjevernoj Dalmaciji zbivaju kulturne promjene, već i zašto do tih promjena dolazi. Da bi ih objasnili, oni nude raznolike plodne, a katkada i izazovne modele. U svakome od njih pojedini će stručnjaci pronaći različite teoretske, metodološke i praktične vrijednosti, a pokatkad i slabosti. Chapman i Shiel izložili su svoje stavove javnosti. To je ujedno poticaj drugima da ponude — ako mogu — čvršća i uvjerljivija rješenja. Napredak znanosti ponajviše i zavisi od takvog stvaralačkog višeglasja.

⁷ COSGROVE, D. E: *Social formation and Symbolic Landscape*. London: Croom Helm, 1984.

Bibliografija važnijih radova proizašlih iz projekta “Dalmacija za holocena”:

- Batović i Chapman 1985. Š. Batović i J. C. Chapman, The ‘Neothermal Dalmatia’ Project. *Archaeological Field Survey in Britain and Abroad*, urednici: Macready, S. i F. H. Thompson. London: Society of Antiquaries of London, 158-195.
- Chapman i Müller 1990 J. C. Chapman i J. Müller, Early Farmers in the Mediterranean Basin: the Dalmatian Evidence. *Antiquity* 64: 127-134.
- Chapman, Schwartz, Turner i Shiel 1990. J. C. Chapman, C. Schwartz, J. Turner i R. S. Shiel, New Absolute Dates for Prehistoric and Roman Dalmatia. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 83: 29-46.
- Chapman i Shiel 1988. J. C. Chapman i R. S. Shiel, The Neothermal Dalmatia Project — Archaeological Survey Results. *Recent Developments in Yugoslav Archaeology*, urednici: Chapman, J. C., J. Bintliff, V. Gaffney i B. Slapšak. Oxford: BAR International 431, 1-30.
- Chapman i Shiel 1991. J. C. Chapman i R. S. Shiel, Settlement, Soils and Societies in Dalmatia. *Roman Landscapes: Archaeological Survey in the Mediterranean Region*, urednici: Barker, G. i J. Lloyd. London: British School at Rome, 62-75.
- Chapman i Shiel 1993. J. C. Chapman i R. S. Shiel, Social Change and Land Use in Prehistoric Dalmatia. *Proceedings of the Prehistoric Society* 59: 61-104.
- Chapman, Shiel i Batović 1987. J. C. Chapman, R. S. Shiel i Š. Batović, Settlement Patterns and Land Use in Neothermal Dalmatia, Yugoslavia: 1983-1984 seasons. *Journal of Field Archaeology* 14: 123-146.
- Chapman, Shiel i Batović (u tisku). J. C. Chapman, R. S. Shiel i Š. Batović (urednici), *The Changing Face of Dalmatia: Archaeological and Ecological Investigations in a Mediterranean Landscape*. London: Society of Antiquaries of London.
- Schwartz 1988. C. Schwartz, The Neolithic Animal Husbandry of Smilčić and Nin. *Recent Developments in Yugoslav Archaeology*, urednici: Chapman, J. C., J. Bintliff, V. Gaffney i B. Slapšak. Oxford: BAR International 431, 45-67.
- Shiel i Chapman 1988. R. S. Shiel i J. C. Chapman, The Extent of Change in the Agricultural Landscape of Dalmatia, Yugoslavia, as a Result of 7,000 Years of Land Management. *Recent Developments in Yugoslav Archaeology*, urednici: Chapman, J. C., J. Bintliff, V. Gaffney, i B. Slapšak. Oxford: BAR International 431, 31-44.

Uz navedene radove, redoviti godišnji izvještaji objavljivani su od godine 1983. do 1988. u “Archaeological Reports”, publikaciji sveučilišta u Durhamu i Newcastle Upon Tyne. Nekoliko kraćih terenskih izvještaja objavljeno je u “Obavijestima HAD-a”, te u “Arheološkom pregledu”.

